

СИМЕОН СУЛТАНОВ

(По повод петдесетгодишнината на критика)

Христо Стефанов

Близо три десетилетия Симеон Султанов участва неотменно в литературния живот. Но това участие е твърде своеобразно, както впрочем всичко, което създава Симеон Султанов, след един период на активна критическа дейност, неособено ценен очевидно от самия него, той се обръща към еталонните стойности на нашата литература, за да ги преоткрие за нов живот. Подобна „абдикация“ от живия литературен процес най-често отправя критика в далечините на литературната история, откъдето гласът му достига по-слабо до съвременниците. Със Симеон Султанов стана точно обратното: неговото присъствие в съвременната литература е все по-осезаемо и в суетната на литературното ежедневие отеква още по-респектиращо пестеливото и точно негово слово.

Парадокс ли е това, ще стане ясно — надявам се — по-нататък. Пък и с парадокси от този род творчеството на Симеон Султанов смущава всяко повърхностно мислене. За леснописците, които „се трудят в името на гризливата критика на мишките“, е необяснимо друго: за толкова години той е написал всичко шест-седем недебели книги; интересите му са съсредоточени в кръга на неколцина любими писатели, разширяван бавно и със строга мярка. А неговият творчество на Симеон Султанов е в същност един от най-ярките плодове на критическия „ренесанс“ след Априлския пленум. При това той няма бързия рефлекс на критик, нито темперамента на полемист — но са му чужди и такива псевдоакадемични добродетели като абстрактните теоретизации или неодолюваната фактологичност. . .

Разбира се, наивно е Симеон Султанов да бъде сравняван с критическите едnodневки или с жилавото наукоподобие. Но ми е правило впечатление, че понякога писаното за Симеон Султанов като че ли се затваря в кръга на констатации, извлечени сякаш от скритата съпоставка с такива неравностойни партньори. И се стига до верни, но твърде общи преценки — изтъкват се зрелият му вкус и естетическа принципност, голямата му любов към литературата (както ли пък би представлявал литератор, който я мрази?), изящният му стил и т. н. Разбира се, за тези качества мечтае всеки, който се е посветил на неласкавата критическа муза, ала ги притежават малцина. И все пак това са само п р е д п о с т а в к и за създаването на едно значително творческо дело, чийто патос и стойност понякога остават в сянката на искреното възхищение.

Не искам да кажа, че именно аз сега ще разкрия същността на творчеството на Симеон Султанов — в една кратка статия подобни амбиции са безпочвени. Бих желал да се спра само на някои същностни негови черти, които

според мен свързват Симеон Султанов с развитието на нашата критическа мисъл в последното двадесетилетие, а — от друга страна — в конкретното си приложение още повече открояват индивидуалното своеобразие на критика.

Симеон Султанов принадлежи към поколението, чиято младост щастливо съвпада с младостта на социалистическа България. Но ако отначало младежката възторженост се сливаше с опиянението от свободата, скоро младежката незрелост попадна в плен на догматичната естетика. Или, както сам критикът казва в едно интервю: „В миналото — повече или по-малко — всички критици сме грешили. Мнозина носеха униформата на догматизма, само че на някои снаги тя стоеше „по мярка“, а на други — като на чуждо навлечена дреха. Ако сме искрени и се обърнем назад, за да проследим преживяното, ще видим, че зад нас има малки или големи литературни грехове, които човек в часове на големи равностетки трябва да преоценява, дори ако се налага да влиза и публично в спор със себе си“ (А. т. Свиленов. С повея на Април, с. 337).

Споменавам това, защото то пряко ни въвежда в особената творческа съдба на поколението, към което принадлежи Симеон Султанов. Съвсем накратко казано — то има щастлива съдба да усети обновителния дух, дошъл с Априлския пленум от 1956 г., още преди да е натрупало големи, травмиращи съзнанието грешки в литературната си биография. И ако критиците от предходното поколение трябваше в саморазпъването на горчиви равностетки да търсят верните насоки за своя талант, на техните по-млади колеги (от поколението, наричано днес средно) до голяма степен бе спестена болката от самоотричането, от раздялата с предишните искрени заблуди. И все пак всички те — дори например Ефрем Каранфилов, който бе избрал доброволното оттегляне от литературата във времето на догматизма — носят в себе си по един особен начин спомена от онези години: като предупреждение, като антитеза, като нещо, от което се „оттласкват“ в по-нататъшното си творчество.

В онези бурни времена на спорове и преоценки, когато като пролетен вятър в нашата литература навлизат Тончо Жечев, Здравко Петров, Кръстьо Куюмджиев и др., Симеон Султанов — доколкото съм преглеждал периодиката — е повече или по-малко встрани от ожесточените полемки, но на дело участва в обновлението на критиката. Нека други сложат на този факт знак „плюс“ или „минус“ — за мене това е особеност на критическия натурел, който не намира опора в поляризираната атмосфера на дискусиите, а търси (неслучайно голямата литературна любов на Симеон Султанов е Йовков!) позитивното, синтеза. Доколко същностен за него е духът на Април, доколко определящ е той за цялостния патос на неговото творчество, ще се види съвсем нагледно по-късно — когато се появи книгата му за Йовков. А първите книги на Симеон Султанов „Ангел Каралийчев“, „Четирма белетристи“, „Сатирици“ показват и още нещо — стремежа му да намери хармонично съчетание между научната задълбоченост и прецизност редом с артистизма, психологическата проникновеност и вдъхновеното владение на словото.

С тези книги бе очертан и кръгът на критическите пристрастия на Симеон Султанов: Ангел Каралийчев, Георги Стаматов, Георги Райчев, Илия Волен, Светослав Минков. . . Какво обединява тези творци? Нищо. Значително по-лесно би било да кажем какво ги разделя, с какво се различава лириктът в прозата Каралийчев от суровия и земен Илия Волен, Илия Волен — от елегантната и гротескна сатира на Светослав Минков, Светослав Минков — от неспдържания и директен обвинител Стаматов. . . Тогава съвсем случаен ли е този подбор? Разбира се, за това, как се заражда едно или друго литературно пристрастие, можем само да гадаем. Но има и нещо сходно в творческата съдба на тези иначе толкова различни творци. Всички те — без да са от най-високите върхове на прозата ни — внасят нови багри в нашата белетристика. И същевре-

менно всички те бяха много или малко подценявани във времето на догматизма. Сложни и противоречиви художествени явления, те бяха недостъпни за атрофираните естетически сегива (или достъпни по най-лошия начин — чрез онези вулгаризации, с които Елин Пелин, примерно, се превърна в „изобличител на духовенството“ в „Пролетна измама“, „Под манастирската лоза“ и пр.).

Така още с първите си книги Симеон Султанов показва нещо много съществено за основната насока на цялостната си критическа дейност: стремижа да се преоткрие литературното наследство в цялото му богатство. И още — чрез допира с духовните търсения на съвременността да се вдъхне душа на ценностите от миналото. За него те са не само достойни за уважение и възхита — те са ж и в и в днешния ден с хуманистичната си стойност.

В цитираното интервю критикът казва: „Обичам книги, за които може да се каже например: Елин Пелин, прочетен днес“ (с. 343). Ще бъде малко, ако видим в тези думи само едно професионално изискване към литературния историк. Разбира се, те са и *това*. Но — ще си позволя едно отклонение — колко пъти, стане ли дума за Симеон Султанов, първото, което ни впечатлява, е великолепият стил, на моменти даже прекалено съразмерен и уравновесен, умението му да изгради с точни штрихи образа на портретувания писател. . . Или, което естествено е по-съществено, неговият комплексен подход към света на твореца, дарбата му да сплavi текстологични наблюдения и народопсихологически открития, тънък стиллов анализ и психологически проникновения. . . И понеже, както вече казах, това са качества колкото желани, толкова и редки, много естествено е да впишем като „едно от тях“ и умението му да ни представи писателя, „прочетен днес“.

Само че то не е „едно от тях“. За Симеон Султанов това е свръхзадачата на цялостната му критическа дейност. Защото в общуването с художествените ценности на миналото той търси отговора на кардиналните проблеми на съвременността. „Обичам писателите на съвестта. . .“ — мимоходом казва критикът в едно интервю, и изведнъж виждаме, че този литератор с толкова високи естетически критерии поставя ударението другаде. И тази страст към скъпоценната сплав на естетично и етично е в дълбоко съзвучие с основните въпроси на нашето духовно-обществено развитие, поставило на преден план в последните години именно нравственото самоусъвършенствувaне на личността „по законите на красотата“. И изобщо, ако проследим публикациите на Симеон Султанов в хронологичен ред, ще видим, че този критик, който явно недолюбва остротата на полемиките и прибързаните реакции, в същност винаги е бил в тясна връзка с най-актуалните проблеми на съвременността. Понякога тази връзка е толкова опосредствувана, че опитът да я изложим в оголен вид заплашва с неминиема вулгаризация, но за мен например е симптоматично, че Симеон Султанов напisa студията си за „Снаха“ и „Татул“ именно сега, когато оеснафяването, собственическата стихия и духовното осакатяване на личността все повече се разкриват като основни пречка в изграждането на строителя на зрялото социалистическо общество. А съвсем наскоро можахме да усетим актуалността на тази проблематика с цената на един разтърсващ случай — имам пред вид онзи „тих човечек“, който пусна ток по оградата на скъпоценната си барачка и уби едно дете. . .

Нека читателят ми прости малко дългото отклонение, но всеки, вярвам, ще се съгласи, че способността да открие духовната връзка на класиката с актуалната проблематика на съвременността (благодарение на която класиката е „вечно жива“, както гласи критическото клише) е най-голямото до-стойнство на критика. Най-явно това пролича в следващите две книги на Симеон Султанов — „Йовков и неговият свят“ и „Насаме със Светослав Минков“. В тези книги той успя да постигне напълно онова, което търсеше в предишните

си публикации. Ала все пак по-рано в неговите очерци се забелязваше и инерцията на времето, в което са писани — редом с опитите му да я преодолее. Тук тя е преодоляна. Център на неговите търсения става духовният свят на твореца като своеобразна „вселена“, докато в по-раншните очерци на Симеон Султанов понякога писателската индивидуалност беше „наместена“ в невидимата рамка на социологическата схема. Това не значи естествено, че критикът разглежда Йовков или Светослав Минков като самозадоволяваща се „монада“, нито, че за него творецът е „сам от себе си роден“, според известния стих на Артонен Арто. Напротив — Симеон Султанов има особено остър усет за социалната обусловеност на дадено творчество и точно затова той търси връзката между живота и изкуството в цялата й реална сложност и опосредствуваност. Затова и той търси онова в художествената творба, което я прави нещо повече от „рефлекс“ на дадени обществени условия.

„Йовков и неговият свят“ е и първото докосване на Симеон Султанов до един от върховете на българския художествен гений. Сега тази фраза звучи естествено, дори малко изтъркано; за мен и моите връстници е трудно да си представим, че е било възможно почти изцяло да се отрича Йовков. Разбира се, всеки от нас знае, че зрялото марксистическо отношение към литературното наследство е постигнато с усилията на предните поколения, и все пак на нас ни е трудно да оценим какъв принос в това отношение е книгата на Симеон Султанов.

Всеки голям творец е един завършен свят — многолик и неизчерпаем. (Самият Симеон Султанов е споделял в интервюта, че има планове за още две книги, посветени на творчеството на Йовков.) Затова е особено интересна отправната точка, от която критикът започва своето пътешествие в света на писателя. Ще я открием още в началните страници: „Вазов ни показва конфликта между поробители и поробени, Алеко — между управници и управлявани, Елин Пелин — между социално силните и социално слабите, Пенчо Славейков — между личността на олимпиеца и духовната нищета на средата, Йовков ни посочи едно друго стълкновение — „аз“ против своето второ „аз“. Затова у него най-характерен е конфликтът не между „герой и герой“, нито оня между „герой и общество“, а двубоят, който човек води сам със себе си:

Шибил хайдутинът — с Шибил човека;
Женда грешницата — с Женда жената;
Златил скъперникът — със Златил бащата;
Дафин убиецът — с Дафин човека;
Ранка майката — с Ранка българката;
Индже насилникът — с Индже закрилника.

Грехът с нравствеността, догмата с човешката слабост, споменът с дълга, традицията с живота, слабостта с превъзможването.“

И по-нататък, след като е пояснил как социалните конфликти се трансформират в нравствени:

„И, струва ми се, че в свят като нашия, когато икономическите контрасти отидоха в историята, когато човек е изправен да разговаря със собствената си съвест за едно по-голямо духовно съвършенство (Йовков — б. м., Х. С.), е актуален.

Той е съвременен.“

Позволих си този дълъг цитат, защото той е показателен — дори като се абстрахираме от ценността му като характеристика на Йовковото творчество — за някои съществени черти в подхода на Симеон Султанов. Първо, за дискретния начин, по който с няколко афористични определения той шрихира необходимия литературно-исторически фон, върху който се проектира личността на твореца. (И в тази връзка, едва ли е съвсем точна забележката на Кръстьо Куюмджиев, че „... Йовков е затворен в собствените си мащаби, критикът

се е разтворил в него. . . “ в инак проникновена му рецензия — вж. Критически делници, С., 1972 г. с. 167). Но главно — за начина, по който в самата сърцевина на светоотношението на твореца е уловено онова, което го прави непреходен, а значи и наш съвременник.

Именно тази гледна точка организира наблюденията на критика в едно стройно цяло. Имам пред вид не само и не толкова композицията на книгата, защото още първите очерци на Симеон Султанов се отличават със стегната и стройна композиция, а концептуалното единство на книгата му.

Безспорно тази промислена концепция обуславя и неговия синтетичен подход към творчеството на Йовков. Защото тя е, която обединява анализа и биографичните отклонения (в същност при Симеон Султанов трудно може да се говори за „отклонения“), наблюденията над стила (не самоцелно изчерпателни, а винаги подчинени на изследваната проблематика) и съпоставката на отделните редакции. Впрочем всеки, който е писал за Симеон Султанов, се е спирал на този въпрос; аз искам само да добавя, че при него търсенето на синтетичен изследователски подход съжителствува с едно разумно самоограничаване. А прецизността му, желанието му да види — ако е възможно — всички етапи от зърното на първоначалния замисъл до завършения плод на художествената творба, интересът му към ред странични факти — всичко това има качествено различен характер от позитивистичния пиетет към голия факт, защото всяка подробност се осмисля и преценява с оглед на мястото ѝ в системата от етико-естетични разбирания на разглеждания творец.

Същият синтетичен подход е характерен и за следващата книга на Симеон Султанов — „Насаме със Светослав Минков“. Разликата е само в това, че тук той разполага с неизмеримо по-богат материал, с много спомени от дружбата и съвместната работа с писателя. Разбира се, тези неща придобиват цена единствено в книгата, оригинално вплетени и осмислени, и още по-детайлно очертават лика на един от най-интересните български писатели. Защото, макар да няма ръста на Йовков, Светослав Минков е може би най-своеобразният български сатирик. Загадките, които трябва да разреши изследователят, поискал да навлезе в неговия фантастичен и гротескен свят, са много и една от друга по-примамливи. Дори една от тях — особеното място, което писателят заема в нашата литература като „ . . . малък екзотичен остров сред националното литературно море. . . “ (с. 9), вече е достатъчна, за да ни насочи към редица по-обща проблеми на развитието на българската художествена проза.

Симеон Султанов с любов се вглъбява в ред от загадките на Светослав Минков — от характера, типологията на неговата сатира до особеностите на стила му. Но дървото не заслани от очите му гората — той се стреми преди всичко да обрисова човека и писателя в сложното им вътрешно единство. А цялото богатство от проблеми, което предлага на изследователя творчеството на сатирика, е концентрирано около въпроса за актуалността на неговата проза. Актуалност двустранна — в неговото и в нашето време. За неговото време тя е дори прекалена; странно е наистина, че още преди четиридесетина години писателят открива главната опасност в дехуманизирането на човека под натиска на технократическия империализъм, и то. . . в изостанала селска България. (Впрочем още Алеко, възхитен от техническата мощ на индустриална Америка, не остана сляп и за обратната страна на медала, и с нашенския възглас „У-у-у. . . Студено!“ предсказа една от централните теми в модерната западна литература.) Но ако някога Светослав Минков е изглеждал малко подранил, днес виждаме, че той е подранил като всеки пророк. И д н е ш н а т а актуалност на неговото творчество е несъмнена.

„Насаме със Светослав Минков“ показва и нещо друго — постоянното методологическо и жанрово обогатяване на Симеон Султанов. „Обичам в крити-

ката писателските жанрове“, твърди той в едно интервю, но когато се налага, не се колебае да прекрачи и без това неясните граници между жанровете, да намери онази жанрова форма, която ще въплъти най-адекватно замисъла му. Тук самата комплексност и разностранност на критическия му подход, както и богатият разнороден материал са предопределили „хибридния“ жанр. Разглеждайки творчеството на Светослав Минков, критикът търси опора и в литературната теория, и в историята на нашата литература, предлагайки „ад хок“ свои решения на някои от най-невралгичните проблеми в развитието ѝ (главата „Една идея: европеизъм“, напр.), и в стиловия анализ, и в сравнението на отделните редакции на някои разкази. А за да създаде жив и пластичен образ на човека и писателя, служи си на места с едно почти белетристично повествование.

Ако „Йовков и неговият свят“ и „Насаме със Светослав Минков“ са двата върха в досегашното творчество на Симеон Султанов, последната му засега книга „Незавършени разговори“, без да е под тяхното ниво, има по-друг характер; тя като че ли затваря един цикъл от неговата дейност и набелязва нови насоки. В нея има статии за Йовков и Г. П. Стаматов, за почти всички от досегашните „любимци“ на критика — Георги Райчев, Ангел Каралийчев, Светослав Минков, Илия Волен. . . Защото Симеон Султанов просто ж и в е с тяхното творчество и неизбежната раздяла с написаната книга за него е прелюдия към нови срещи с обикнатия творец. Това е също едно доказателство, че критикът в същност черпи своето вдъхновение от съвременността, понеже такова връщане към творчеството им е невъзможно, без да се види то в светлината на нови актуални проблеми. А това на свой ред съживява литературното наследство, приобщава го към нашите духовни търсения и вълнения — както вече казах, тук е основният патос в цялостното творчество на Симеон Султанов.

Но освен тези в книгата има и три други статии — „Като препрочитам „Татул“ и „Снаха“, „Мисли за Николай Хайтов и неговите новели“ и „Попътни срещи с Ивайло Петров“, с които критикът навлиза на територията на съвременната литература. Дори да приемем уговорката, че „Татул“ и „Снаха“ вече са заели място сред творбите на класиката, с другите две статии Симеон Султанов се насочва към творчеството на двама белетристи, около което неведнъж са пламвали полемки. Верен на себе си, критикът не отронва и дума за споровете, но всичко ценно, плодотворно, достигнато в дискусиите, не е отбягвало от погледа му. Разбира се, той има свое виждане, но в него присъствува асимилиран — и очистен от полемичните крайности — и опитът на нашата критика в досегашното осмисляне на творчеството им. Статиите за Хайтов и Ивайло Петров са все така аналитични и прецизни, написани с онази любов, която задължава критика да не премълчава и несъгласията си. И нека се надяваме, че тяхната поява е може би началото на един по-пряк „диалог“ със съвременната литература, за който Симеон Султанов има и подготвка, и морален кредит като малцина други. А що се касае до диалога със съвременността — той не е прекъсвал никога.